

ЗМІСТ І ФУНКЦІЇ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ У ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У сучасній Україні відбувається девальвація колишніх цінностей і норм (моральних, культурних, релігійних, духовних). Суперечності між очікуваним і реальним зумовлюють особистість змінити модель своєї поведінки та вийти за межі норм визначених суспільством. У зв'язку з цим в останні роки набуває особливої актуальності проблема профілактики девіантної поведінки підлітків.

Низка досліджень із проблематики девіантної поведінки широко представлена в наукових роботах таких зарубіжних і вітчизняних вчених: Л. Божович, С. Белічевої, Л. Виготського, М. Гернета, Я. Гілінського, Т. Гурлевої, І. Кона, Н. Максимової, М. Маркової, О. Ніколенко, Р. Новгородського, В. Оржеховської, Н. Пихтіної, А. Станскої та ін. Водночас, хочемо зазначити, що у педагогічному процесі психологічної служби ПТНЗ залишаються малодослідженими проблеми щодо застосування методів, форм і засобів профілактичної діяльності. Серед найважливіших причин такого стану в ПТНЗ є недостатня кількість як компетентних фахівців, так і цільових психолого-педагогічних, превентивних програм із профілактики девіантної поведінки в учнівському середовищі.

Метою статті є розкриття основ превентивної діяльності психологічної служби в професійно-технічних навчальних закладах.

Факти порушення правил поведінки учнями ПТНЗ, а також не завжди правильне розуміння і трактування суспільновизнаних норм підлітками свідчать про необхідність нових підходів до названої проблеми. Тому вже на першому році навчання у ПТНЗ набуває актуальності своєчасна, рання психологічна діагностика

схильності учнів до девіантної поведінки. Також потребує сукупності зусиль спільна співпраця психолого-педагогічних працівників ПТНЗ із науковцями щодо розробки комплексу профілактичних програм, заходів психолого-превентивної допомоги, тренінгів, анкет-діагностичного спрямування тощо.

Всі превентивні заходи, які складають систему роботи психологічної служби ПТНЗ поділяються на три типи:

1. Первинна (рання) соціальна превенція спрямована на збереження та розвиток умов, що сприяють здоров'ю, збереженню життя учнів, на попередження несприятливого впливу на особистість учня (соціальна, психолого-педагогічна профілактика).

2. Вторинна – раннє виявлення негативних змін у поведінці особистості з метою попередження їхнього подальшого розвитку (діагностика, превентивна допомога і корекція).

3. Третинна (або цілеспрямована) превенція включає сукупність заходів, спрямованих на попередження переходу відхилень у поведінці підлітків в більш важку стадію (адаптація, реабілітація і ресоціалізація).

Відповідно до типів виділяють і функції превентивного виховання:

а) діагностично-прогностична – це аналітична робота зі з'ясування причин і умов відхилень у поведінці дитини;

б) корекційно-реабілітаційна – використання оптимальної коригувальної допомоги, перевиховання та подолання негативних проявів у поведінці, налагодження стосунків для позитивного способу життя;

в) освітньо-консультативна – використання сучасних технологій надання оптимальної освітньої, консультативної інформації; попередження і нейтралізація надмірної інформації про види і форми негативних явищ;

г) організаційно-методична – опрацювання і реалізація міжгалузевих науково-дослідних проектів із проблем превентивного виховання; дослідження соціально-гігієнічних і медико-біологічних факторів розвитку схильності неповнолітніх до негативної поведінки; розробка заходів щодо її профілактики;

д) інтегровано-просвітницька – збір, обмін, аналіз, адаптація, узагальнення та впровадження вітчизняного й зарубіжного досвіду превентивної практики [2, с. 99-102].

Не зважаючи на різноманітність виконуваних функцій, типів профілактичної діяльності вона безпосередньо чи опосередковано є спрямованою на людину (індивіда) в різних аспектах її життєдіяльності. Далі зосередимо свою увагу на розкритті *рівнів* профілактики. Це – загальносуспільний, мікросоціальний й індивідуальний рівні.

Загальносуспільний рівень сприяє запобіганню та вирішенню проблем пов'язаних із негативними соціальними явищами на загальнодержавному рівні, тобто на рівні найвищих законодавчих і виконавчих органів держави, які формують соціальну політику, здійснюють соціальний захист вразливих верств населення та надають їм різноманітні соціальні послуги через державні інституції, громадські організації та релігійні громади.

На цьому рівні реалізується також формування соціальних норм стосовно осіб, які за певних причин стали жертвами асоціальних моделей поведінки (алко-, наркозалежні, люди нетрадиційної сексуальної орієнтації, гіперсексуальні, ВІЛ-інфіковані й ін.) [1, с. 15].

Загальносуспільний рівень відіграє важливу роль у профілактичній діяльності по запобіганню девіантної поведінки, передусім, шляхом здійснення правової регуляції проблем, що мають місце й організації діяльності системи державних соціальних служб для молоді.

Превентивні заходи зазначеного рівня повинні бути організовані таким чином, щоб різносторонніми способами запобігати деструктивній поведінці та впливати, перш за все, на особистість, що розвивається. Така діяльність реалізується через соціальну політику, яка визначає і моделі поведінки, і соціальні норми, і характер розвитку молодіжного середовища тощо, а це в свою чергу, впливає на соціальну орієнтацію особистості.

Мікросоціальний рівень профілактично-виховної роботи психологічної служби ПТНЗ характеризується своїм впливом на “мікросоціум” (тобто сім’ю, родину, навчальне оточення підлітка, групу його ровесників: вулична компанія, друзі, члени тієї ж субкультури, учасники гуртків, клубів тощо). Робота на цьому рівні є дуже важливою, оскільки саме родина підлітка і його найближче оточення здатні вплинути на ймовірність проявів девіацій у поведінці молодої людини. Серед профілактичних заходів цього рівня – ознайомлення психолога (соціального працівника, класного керівника, майстра виробничого навчання) із родинним середовищем та мікро- оточенням (друзями, знайомими підлітка) з метою виявлення, мінімалізації чи можливого усунення причин і умов, які спонукають до ведення деструктивного способу життя.

Іншим важливим напрямом діяльності є робота з батьками, це – тематичні батьківські збори, сімейні консультації, забезпечення батьків відповідною літературою, спонукання їх до глибинного пізнання та контролювання кола спілкування дитини, способів проведення нею вільного часу тощо.

Організовуючи профілактичну роботу на цьому рівні, слід знати, що низький культурний, духовно-моральний і освітній рівень найближчого оточення є визначальним чинником моральної деградації підлітка. Через бажання здобути авторитет серед ровесників неповнолітні не можуть обрати суспільно корисний і

прийнятний вид соціальної активності, який би задовольняв їхні потреби і прагнення, водночас відповідаючи інтересам суспільства.

Сучасна психологія доводить, що особистий приклад батьків, як провідний і ґрунтовний фактор сімейного виховання, легко сприймається та приймається дітьми, особливо в рамках тієї ж статі, тобто для хлопців взірцем поведінки є батько, а для дівчаток – мати [3, с. 24]. Ситуація ускладнюється тоді, коли в сім'ї немає безпосереднього прикладу для наслідування, або він є невідповідним. Тому діти з неповних чи дисфункційних сімей мають “більше шансів” прояву деструкцій у поведінці.

Таким чином, провадячи превентивну роботу на мікросоціальному рівні, психологам (педагогам, соціальним працівникам, майстрам виробничого навчання) потрібно наголошувати батькам на тому, що виховна функція сім'ї полягає в організації довірливих контактів із дітьми, їхньому вихованні в різних аспектах, в тому числі й в статевому, а також допомозі їм у самореалізації. Сім'я забезпечує також надзвичайно важливу – соціалізуючу функцію. Від її успішної реалізації залежить інтерналізація суспільних норм, формування відповідної ієрархічної системи цінностей, на вершині якої мають знаходитися абсолютні вартості, які відображають духовно-моральну зрілість особистості.

Надаючи інформацію в процесі цілеспрямованої та послідовної профілактичної роботи з батьками, можна вийти на зовсім інший – відмінний рівень сімейного виховання і таким чином здійснювати попередження в молодіжному середовищі розвитку таких негативних явищ, як алкоголізм, наркоманія, бродяжництво, статева деморалізація, дитяча проституція, аборти, раннє материнство, венеричні хвороби тощо.

Однак, не кожна сім'я фактично реалізує покладені на неї суспільством соціалізаційно-виховні функції щодо дітей, особливо підлітків. Перехідний

підлітковий період сам по собі є кризовим, переломним у формуванні особистості, що значно утруднює виховну діяльність сім'ї. Саме в цей період батьки поступово втрачають свої провідні позиції у процесі соціалізації та виховання і їхнє місце займає група ровесників. Цей процес особливо гостро відбувається в неблагополучних сім'ях, де діти скривджені батьками та відкинуті освітньою системою як відстаючі, активно шукають замінного середовища психологічної підтримки, яким стає для них вуличне оточення.

На *особистісному (індивідуальному)* рівні – профілактична робота передбачає вплив на конкретного представника цільової групи сфокусований так, щоб не допустити до проявів деструктивних вчинків, а сприяти формуванню тих якостей особистості, які спрямовані на реалізацію здорового способу життя з використанням правових, соціально-психологічних, медичних засобів впливу.

Індивідуальний рівень запобігання девіантній поведінці, зокрема, вживання алкоголю, наркотиків, статевій розпусті проводиться стосовно окремої конкретної особи. Мета – вжити всіх доступних заходів, щоб призупинити розвиток більш важких форм і наслідків такої поведінки та мінімалізувати чи, по можливості, виправити негативні якості особистості учня. До профілактики на особистісному рівні можна віднести фахове консультування, лікування, психотерапію і психокорекцію, тренінги особистісного зростання, індивідуальні бесіди, участь у роботі груп психологічної підтримки тощо.

Провадячи роботу з підлітками, потрібно зважати на те, що одні й ті ж психолого-педагогічні прийоми можуть по-різному впливати на конкретну особистість, тому важливим є психопедагогічна діагностика стану та типу особистості, а також аналіз її життєвої ситуації як важлива передумова вибору адекватної стратегії допомоги. Профілактична робота на індивідуальному рівні є

досить складною і тривалою, потребує продуманої науково-обґрунтованої системи і фахової підготовки до її здійснення.

Індивідуальна профілактика як процес складається з кількох етапів. Передусім, це *початковий* етап – спостереження й виявлення осіб, сукупність дій і вчинків яких дають підстави передбачати схильність неповнолітніх до девіантної поведінки або констатувати це як факт.

Другим виступатиме *діагностичний* етап, який має за мету – встановлення причини та мотивів такої поведінки, аналіз глибини та специфіки її прояву.

Наступним є етап *безпосереднього втручання*, в якому здійснюватиметься позитивна зміна у світогляді та поведінці учня, формування в нього відповідального ставлення до себе самого: самоповага, впевненість, прагнення до просоціальної самореалізації, адекватна самооцінка, самокритика і т. п. У подальшій роботі – формування позитивних якостей особистості та використання їх у перебудові системи цінностей, понять, поглядів, переконань, суджень.

Після цього має місце етап *реалізації запланованих змін* – у діяльності якого плануються індивідуальні заходи запобігання деструктивним проявам (виховного, психологічного, правового, санітарно-гігієнічного й іншого спрямування), в яких передбачені кроки послідовної зміни всієї структури особистості-суб'єкта, його ставлення до моральності, побутової та статевої поведінки, поглядів на життя тощо.

Таким чином, важливими завданнями психологічної служби ПТНЗ щодо профілактики на особистісному рівні, зокрема, буде запобігання процесу відхилень у поведінці та спрямування чуттєво-емоційної сфери життя підлітка на властивий шлях. При цьому важливою передумовою є попередження або виявлення, обмеження й елімінація чинників, які сприяють виникненню аморальних мотивів і проявів деструктивної поведінки.

Ґрунтуючись на викладеному зазначимо, що недостатньо лише вміти своєчасно зауважити прояви відхилень у поведінці. Необхідним чинником успішної профілактичної роботи на індивідуальному рівні буде виявлення тих джерел, соціально-психологічних факторів, які зумовлюють девіантну поведінку неповнолітніх і сприяють її розвитку.

Основна ціль профілактично-ресоціалізаційної роботи на етапі втручання у кризову ситуацію – викорінення антисуспільних, негативних установок у поведінці. Заходи *підсумкового* рівня, в першу чергу, повинні бути спрямовані на відпрацювання нових поглядів, переконань, суджень щодо правильної моделі поведінки, формування якісно нових потреб, нової позиції у сфері міжособистісного спілкування з особами протилежної статті, усвідомлення свого становища в соціумі в контексті нового, соціально вартісного ставлення до життя. На цьому етапі ключовим завданням для фахівців, які залучені до процесу ресоціалізації морально деградованої особистості, є забезпечення реальних умов для її адаптації в соціумі (допомога у навчанні, пошуку роботи, занять улюбленою справою, відновлення розірваних контактів із родиною та ін.).

Вирішення наведених завдань превентивної діяльності психологічної служби ПТНЗ є складним і тривалим процесом, але від нього залежить не лише запобігання та корекція відхилень у поведінці учнів в пубертатному періоді, але й перспективи особистого їхнього життя у майбутньому.

Останній – *завершальний* етап. Його діяльність характеризується аналізом та оцінкою отриманих результатів профілактичної роботи.

Отже, можна констатувати, що на індивідуальному рівні профілактично-ресоціалізаційної роботи процедура надання конкретних форм адресної допомоги учням, що стали на шлях деструктивної поведінки, загалом, добре вписується у традиційну модель соціально-психологічної роботи з клієнтом, що передбачає

добре відомі етапи професійного втручання у кризовій ситуації – планування, залучення, втручання, аналіз змін, оцінювання. Водночас дуже важливим є скоординовані, підпорядковані тій самій меті, спільні зусилля батьків, педагогів, лікарів, соціальних працівників, психологів та інших суб'єктів профілактично-ресоціалізаційної діяльності.

Однак, потрібно визнати, що на даний час індивідуальна профілактична робота із запобігання статевої деморалізації в учнів ПТНЗ ведеться не на належному рівні та в Україні є практично занедбаною. Це пов'язано, перш за все, з невмінням її організувати. Поза увагою психологів (педагогів та інших учасників навчально-виховного процесу) часто залишаються причини й умови, що сприяють деструктивній поведінці підлітків, їхня увага, в основному, зосереджується на реалізації дидактичної функції.

Важливо підкреслити, що цілеспрямована робота на загальносуспільному, мікросоціальному й особистісному (індивідуальному) рівнях стосовно профілактики негативних явищ в учнівському середовищі матиме позитивні наслідки, якщо вона буде враховувати чинники та передумови розвитку різноманітних асоціальних явищ: нерозвинений самоконтроль, слабку мотивацію, низьку самоповагу, невпевненість у собі, емоційну та психічну невірноваженість, відсутність взаєморозуміння в сімейному, товариському колі, прояви асоціальної поведінки в ранньому віці – зловживання алкоголем і наркотиками, злочинство, агресія і т. п.

Організаторам превентивної діяльності важливо добре усвідомити тісний зв'язок, який існує між індивідуальним і суспільним, духовно-моральним і, зокрема, статевим здоров'ям. Нехтування цими аспектами може призвести до істотних помилок при розробці різних соціальних проектів, які повинні втілюватися у практику на всіх рівнях профілактичної діяльності. Кожен із цих

рівнів вимагає забезпечення системи впливів добре скоординованих у залежності від багатьох чинників, зокрема, від стану морального розвитку потреб і проблем цільової групи й особистості, соціальної ситуації.

Таким чином, здійснивши аналіз профілактичної діяльності психологічної служби ПТНЗ можемо констатувати, що профілактика негативних явищ в учнівському середовищі є одним із напрямів соціальної роботи з молоддю, який, з одного боку, базується на загальних принципах, підходах, рівнях, особливостях, формах і методах соціальної роботи, а з другого боку, має свою специфіку, яка виникає з більш конкретно спрямованого цілепокладання, змістового наповнення, особливих завдань, специфічних потреб різних груп неповнолітніх, а також передумов і проблем у діяльності фахівців. Подальші наші дослідження будуть спрямовані на визначенні стратегій профілактичної діяльності.

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) : навч. посіб. / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола ; [заг. ред. А. Й. Капської]. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова ; Держ. центр соц. служб для молоді, 2002. — 164 с.

2. Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева. — М. : Социальное здоровье России, 1994. — 224 с.

3. Методические рекомендации по гигиене, нравственно-половому воспитанию молодежи. — Алма-Ата : [б. и.], 1990. — 57 с.